

k

Kalmistu (mdM *kalmolanga*, *kalmokutša*, *kalmomar*, mdE *kalmolango*; mdM *kalma*, mdE *kalmo* 'haud'; mdM *langa*, mdE *lango* 'pind, koht'; mdEM *mar* 'hunnik').

Muistseid matmiskohti nimetati *mar*. Kalmistud olid suurtel territooriumidel elavatel mordvalastel ühised ning asusid tihedates ja raskesti ligipääsetavates metsades, kuhu tuldi 70–100 versta kauguselt.

18. sajandil asusid kalmistud kõrgemates kohtades. Igal sugukonnal oli kalmistul kindel koht. Esimest maetu nimetati mdEM *kalmon' kirdi* (*kirdi* 'hoidja'), mdE *kalmon' pr'avt* (*pr'avt* 'pea'), mdE *kalmon' pokš* (*pokš* 'suur'), mdM *kalmon' ušedō* (*ušedomš* 'alustama').

Mordvalastel on säilinud kujutlus kalmistuhoidjast *Kalmazor-avast* (*azor* 'peremees, perenaine'; *ava* 'naine, ema') ja *Kalmazor-at'ast* (*at'a* 'ätt, vanamees'). Uskumuse järgi elutses ta kalmistu värava lähedal.

Kalmistu kui püha kohaga on seotud hulgaliselt keelde: seal ei tohtinud heina niita, marju korjata; puude raiumist kalmistul peeti andestamatuks patuks. Joodikuid ja enesetapjaid oli keelatud kalmistule matta – nad maeti tavaliselt külast välja, sest usuti, et pimeduse saabudes võivad enesetapjad üles tõusta ja näiteks inimesi karjumisega hirmutada.

Kalmistule tuldi abi saama surnu põhjustatud haiguste puhul. Palvetamise alguses paluti andestust ja pöörduti abi saamiseks *Kalmazorava* ning esimese maetu poole. Haige laps võidi jätta kalmistule terveks ööks.

Haiguse või nukruse saatmiseks kasutasid nõiad kalmistult toodud mulda. Jõulude ja lihavõtete ajal tulid tüdrukud või noored naised kalmistule “kuulama”, et ennustada viljasaaki, ilma ja tulevast perekonnaelu (*Ennustamine).

Kirjandus: Harva, U. 1952. *Die religiösen Vorstellungen der Mordwinen*. Helsinki; UPTMN 7: 1. *Erzjanskije pritšitanija-platši* – 1972; 7: 2. *Mokšanskije pritšitanija* – 1979. Saransk.

Kalmistupäev (mdM *kalmalangon'* š*i*, mdE *kalmolangon'* tš*i*; mdE *kalmo*, mdM *kalma* ‘haud’; mdE *lango*, mdM *langa* ‘pind, koht’).

Kalmistupäeval mälestati kõiki surnuid. Sel päeval järgiti mitmesuguseid rituaalseid kombeid, milles peegeldusid kujutlused hauatagusest maailmast ja suhtumine surnutesse.

18. sajandist pärinevate materjalide järgi peeti kalmistupäeva kaks korda aastas: suvel ja sügisel. Kombed ja toimumise aeg varieerusid: Pensa kubermangus tähistati seda lihavõtete järgsel laupäeval ja püha Dmitri peole eelneval päeval; Simbirski kubermangu Ardatovi maakonna ersade juures aga lihavõttenedala esimesel teisipäeval ja püha Dmitri päevale eelneval laupäeval. Mujal peeti kalmistupäeva vaiksel neljapäeval, peetripäeval ja ülestõusmispüha ajal.

Mordvalaste kujutluste järgi tulid esiisade hinged oma endistesse kodudesse kalmistupäeva eelõhtul. Sel ööl oli kombeks ärkvel olla.

Sügisese kalmistupäeva ajal tuldi surnuaiale ja mälestati lahkunuid terve päev, öösel söödi lõkke juures tavanditoite ja lauldi rituaalseid laule. Esiisade jaoks pandi toitu haulal olevasse auku.

Simbirski ja Pensa kubermangus kutsuti hinged kalmistupäeval koju. Pühasenurka (mdM *äzembr'ä*) pandi vilt- või sulgmadrats ja padi. Peremees läks pika valge rätikuga värava taha hingede kutsumispaika ja, seistes näoga põhja või kesköö poole (mdM *päleven' päli*), kutsus surnuid nimepidi. Rätik esiisade hingedega laotati toas padjale ja selle ees kummardades paluti esiisasid osa võtma rituaalsest söömaajast.

Rituaalsed rätikud koguti kokku ja anti majast majja käivale valitud ätile. Jõudes kokkuseotud rätikutega sugukonna majja tagasi, laotas ta need valmispandud patjadele. Mälestamise ajal

lauldi, tüdrukud ja noored naised tantsisid hingede lõbustamiseks. Mälestuspäeva lõppedes ostsid omanikud oma rätikud välja.

Kalmistupäev lõppes enne päikeseloojangut surnute hingede kalmistule tagasisaatmisega. Pererahvas palus hingedelt andestust ja õnnistust. Paluti elavatele mitte kurja teha, kaitsta nõiduse ja kurjuse eest; head viljasaaki ja karja siginemist. Tungivalt paluti hingi ilma kutsumata koju mitte tulla. Lõpus lausuti: "Põlegu tuli teie selgade taga (*Katk tols' palō koporenten' ftala!*)!"

Kodu kaitseks tegid peremehed väljas lõket ja raputasid tule kohal rätikut, kus hinged olid viibinud – surnu hing võis muidu asuda elavasse inimesse, kes ei saanud siis surra. Simbirski kubermangus saadeti surnute hingi kalmistule ahjuhargiga, nõudes nende kiiret lahkumist.

Kalmistupäeva lokaalseteks iseärasusteks olid saunategimine, vanade mõdu (mdEM *at'an' pure*) ohverdamine, esiisade *küünalde (mdM *at'an' statol*) süütamine, raha ja munade korjamine esiisade mütsi (mdEM *at'an' šapka*), paljude sugupõlvede esemeid sisaldava kirstu majja toomine, mündi kraapimine ja rehealusesse mälestuspeole kutsumine.

17. ja 18. sajandi allikate järgi toimusid mordvalastel suured sugukonna kalmistupäevad kevaditi 50 või enama aasta järel, mille juurde kuulus hobuse või lehma ohverdamine.

Teist kalmistupäeva lihavõtetele järgneval pühapäeval ei tähistanud mordvalased nii laialt. Sageli piirduti kalmistu külastamisega. Tapeti hobune, kelle nahk riputati ristile. Valmistati rituaalset toitu, hüpati üle lõkke.

Usuti, et surnud suhtuvad elavatesse heatahtlikult, kuid kurjaks saades võisid nad saata ka haigusi, tulekahjusid jm õnnetusi. Hingede poolehoidu võitmiseks korraldati ohverdamisi ja loitsiti. Mälestamine peeti ka sel juhul, kui nähti surnut unes kurtmas või midagi palumas. Kohati võisid sellised mälestamised toimuda peale kalmistu ka kodus – kohas, kuhu visati prügi (*šukša pr'a*). Kuna oli raske selgeks teha, kelle hingele tuleks ohverdada, meenutati palves kõiki sugukonna surnuid, tuttavaid, aga ka esimesi kalmistule maetuid.

Kirjandus: Milkovič, K. 1905. Bõt i verovanija mordvō v kontse XVIII stoletija. *Tambovskie eparhitšeskie vedomosti*, Tšast neofits., 18. Tambov; Smirnov, I. N. 1895. *Mordva*. Kazan.

Kana (mdEM *saraz*).

Nižni Novgorodi mordvalaste müütides on kana *Ange Pat'ai lemmiklind, sest ainult kana nõustus tema soovil iga päev mune. Kana ohverdati erinevatel palvustel: Saraz ozksi (*Kana-palvus) käigus ohverdas iga talu ühe kana, Baban' kaša pühaks (*Naistepalvus) tapeti üheksa kana, kogu maa kaitsja *maaema Mastorava palvusel ohverdati must kana. Samuti visati must kana soolaleivapeol keldrisse *majahaldjale Kudavale meelegaheaks. Kana ohverdati kiriku nurgakivi panekul (pandi neljaks tükeldatuna nurkade alla) ja linna rajamisel.

Kui keegi kodustest suri, raius perenaine kanal laudaukse või väravate ees pea maha. Kana jalad visati hauda, surnud naise rinnale aga pandi kana pea, et surnul oleks teises ilmas mune ja tibusid.

Kanade kaitseks kehtisid erinevad keelud: põllult ei tohtinud koju tuua leiba – kanad surevad, kive – kanad ei mune enam, tulikat ehk kanakoolet (sõna-sõnaliselt: *sarazon kuloftomat* 'kanade surmanuhtlus') – kanad võivad surra. Kanade haiguste puhul korraldati spetsiaalne palvus *muruemale Naravale.

Arvati, et kana ennustab perre saabuvat õnnetust. Kui kana sabasulgedesse on takerdunud õlekõrs või kui ta lendab välja sauna suitsuaknast, siis keegi kodustest sureb varsti. Ka kana kiremine ennustab surma ning õnnetuse vältimiseks pidi peremees selle kana tapma (tema kõri välja rebima, selle põletama ja tuha tuulde puistama). Kui kana haub salaja tibud välja talu ümbruses, jääb perekond vaaseks; kui kana kõvasti kaagutab, tuleb riid.

Kana käitumise järgi ennustati ka ilma. Enne vihma kitkuvad kanad oma sulgi, kümblevad tolmus ja peidavad end päeva ajal. Sügise kiire saabumise eel puhastavad kanad oma sulgi ja külma talve tulekul heidavad suled sügisel seljast. Kui kana jalad saavad jevdokiapäeval (1. (14.) märts) märjaks (s.t lumi sulab natuke), siis tuleb hea suvi.

Kirjandus: Mainof, W. 1889. Les restes de la mythologie Mordvine. *Journal de la Societe Finno-Ougrienne* V. Helsingi.

Kanapalvus (mdEM *Saraz ozks*; *saraz* ‘kana’, *ozks* ‘palvus, püha’).

Saraz ozks on pärast kevadkülvi peetav külapüha, mille nimi tuleneb kanade ohverdamisest palvuse käigus – iga talu ohverdas ühe kana. Linnud tapeti palvuskohas jõe ääres ja keedeti ühis-kateldes. Ohverdatud kanade veri valati spetsiaalsesse auku, suled põletati ja kondid visati jõkke. Peajumalalt paluti head viljasaaki, inimestele tervist ja loomadele viljakust.

Kirjandus: Jevsevjev, M. E. 1966. *Izbrannõje trudõ*, 5. *Mordovskaja svadba*. Saransk.

Karjalaskepäeva palvus (mdM *Liftema-suvaftoma ozks*, mdE *Livtema-sovavtoma ozks*; mdM *liftems*, mdE *livtems* ‘välja laskma’, mdM *suvaftoms*, mdE *sovavtoms* ‘sisse laskma’, *ozks* ‘palvus, püha’).

Karjalaskepäeva ühispalvus toimus küla lõpus, kuhu kari (peale sigade) oli aetud. Sel päeval kustutati tuli kõikides kodukolletes veega. Palvuskohas süüdati kuivi puutükke hõõrudes uus tuli (mdM *od tol*). Iga peremees võttis lõkkest poti sisse söed ja viis koju. Seda tuld hoiti koldes terve aasta kuni järgmise palvuseni. Palvuskohta kaevatud augu kohale postide otsa asetati lavats ja kaeti see mätastega. Palvuse ajal pandi lavatsi keskele potike uue tulega. Kaitseks kurjade jõudude eest aeti kari kolm korda lavatsi alt läbi. Lamba ohverdamise järel laoti murule ritta kodust kaasatoodud leivad. Paluti tervist, koduloomadele viljakust, piima, villa ja mett.

Kirjandus: Jevsevjev, M. E. 1966. *Izbrannõje trudõ*, 5. *Mordovskaja svadba*. Saransk.

Karu (mdM *ofta*, mdE *ovto*).

Karu on ersade-mokšade esivanem, nende tootemloom. Karu on rikkuse, tervise, headuse ja viljakuse sümbol. Legendi kohaselt on karu äraneetud inimene, mistõttu tal ongi inimesega sarnased jalatallad. Ka *Niškepazi (mdE) kujutatakse karuna. Karu tapmist peeti raskeks kuriteoks, millele järgnes karistus: suri tapja ema, isa, naine või laps.

Karukultuse relikte leidub rahvaluules. Ersa lauludes läheb neiu karule mehele ja sünnitab looma või inimese välimusega hiiglaste jõuga lapsi. Mokša muinasjuttudes sünnitab karuga kooselav naine mitte päevade, vaid tundidega kasvava karu-poja (mdM *often' ts'ora*). Mõnes muinasjutustusüžees võib karu ja naise poeg tappa oma isa. Mokša muinasjuttudes võib kohata ka motiivi, kus karu sööb inimesi (taadi ja eide). Inimese ja karu vahelisest abielust jutustavates lauludes mainitakse sageli kuskil metsas asuvat karude maad, kuhu inimesed ei satu ja kuhu karu viib röövitud neiu.

Karu räägib inimkeeles, laulab, pöördub abi saamiseks inimese (eriti naise) poole, et see tõmbaks tema käpast pinnu välja – tänutäheks toob ta mett.

Pulmalauludes võrreldakse neiu armastatut kurja karuga. Pulmas kehastas pahupidi kasukas ja mütsis naine karu, kes tuli õuele peigu ja mõrsjat vastu võtma. Pulmakaru sümboliseeris tulevase abielupaari viljakust ja rikkust (viljakusega on seotud ka jõulude ajal karuks maskeerimise komme). Ersa pulmades lõi karuks riietatud kosjamoor vihaga kõiki majja sisenejaid. Mõrsja ja peigmees pandi istuma karu nahale või kasukale. Peiu majja sisenedes astus mõrsja kasukale – sellega kaeti ka noorte voodi.

Kuna kurjad jõud ja nõiad kardavad karusid, hoiti vanasti tallis või laudas karu pealuud. Kellel karu kolp puudus, tõi karutaltsutajate külla saabudes õue või talli elavaid karusid.

Karurasva kasutati kopsuhaiguste ravimiseks. Lauta riputati kaitseks kibuvits (mdM *often' bokon* 'sõnasõnalt: karu naba'), selle tõmmist joodi külmetuste puhul.

Kirjandus: Maskajev, A. I. 1964. *Mordovskaja narodnaja epitšeskaja pesnja*. Saransk; Jevsevjev, M. E. 1966. *Izbrannõje trudõ*, 5. *Mordovskaja svadba*. Saransk.

Kask (mdM *kelu*, mdE *kilei*).

Kaske austati viljakuse ja naiseliku algena. Ersade pärimuse kohaselt kasvas esimene kask ilusa ja julge tüdruku, nogaide vastu võidelnud Kil'a haulal, kelle järgi senitundmatu puu nimetati. Maailmapuuna tuntakse kaske paljude soome-ugri rahvaste pärimuses. Mokšadel seob kask kolme maailma: tema

juured ulatuvad maa-alusesse surnute ja esiisade ilma; latv müütiliste kaitstjate ilma; tüvi asub maapealses ilmas, ühendades kaitsehaldjate ja esiisade maailma. Kask esineb müütilistes loomislauludes. Neis lauludes kujutatakse kaske vägeva vana puuna, mille ümber liiguvad taevakehad ja okstel siravad tähed.

19. sajandi alguses on ersadelt üles kirjutatud teateid kase jumala *Kelupazi* kohta, kelle auks korraldati palvusi ja kellelt paluti märadele viljakust. Teine palvus toimus peetripäeval, mil ohverdati lammas, liigaastal valge varss. Kask oli Ange Pat'ai lemmikpuu ning teda austati kui päikesejumalat Škaid.

Pulmakombestik on kask mõrvoja ilu, õrnuse ja saleduse sümbol. Kase imelised omadused peegelduvad ka itkudes ja lauludes. Muinasjutus kasvab laulev ja ennustav kask tapetud neuu hauale. Selle raiub maha mööduv kütt, kes teeb puust viiuli, mis laulab neuu saatusest, muuhulgas ka tema vanematele. Neiu kaseks muutumine peegeldab noormehe maagilist järeleproovimist. Seosele hauataguse maailmaga osutab kase hauale istutamine.

Kasevihtu ja -pungi kasutatakse kurjadest jõududest vabanemiseks. Ravimaagia põline võte on püha kase juures tervendamiseks palvetada. Haige pidi minema läbi lõhestunud puu või kokkukasvanud kaskede.

Kaitsemaagilist funktsiooni kandsid pulmarongi jaoks kaunistatud kased. Pulmakaru mdE *ovto* (tavaliselt pahupidi pööratud kasukat kandev naine) lööb kasevihaga peigmehe majja sisenevaid külalisi.

Suvistepühal asetati kaseoksad aknale kaitseks äikesejumal Purginepazi vastu. Neid kasutasid *ennustamiseks kasehalge. Ersad uskusid, et kui lauta istutada ämblikuvõrguga noor kask, sigineb kari hästi. Ilusa näonaha saamiseks pesti end kasemahlagaga. Unes kase raiumine tähendas naise või tütre surma.

Kirjandus: Mainof, W. 1889. Les restes de la mythologie Mordvine. *Journal de la Societe Finno-Ougrienne* V. Helsingi; *Pamjatniki mordovskogo narodnogo muzõkalnogo isskustva*, 2. 1984. Saransk.

Keremet'paz (mdE *Keremet'* – pärisnimi; *paz* 'jumal').

Bugulmini maakonna Bokla külas ohverdati palvusepaiga kaitstjale *Keremet'pazile* viimasel pühapäeval enne suvisteid. Pal-

vus toimus metsalagendikul – allika juures ohverdati pull ja neli lammast. Palvevanem palus *Keremet'pazi* õnnistada mõistust, tervist, viljasaaki; kaitsta kurjuse ja surma, tuule ja põua eest. Palves ülistati *Keremet'pazi* oskusi. Teiste jumalate sarnaselt võis ta teha nii head kui ka halba: võis su hulluks ajada või võtta jalgadest jõu. *Keremet'paz* võis lennata ja ka maa peal kõndida.

Kirjandus: UPTMN 7: 3. *Kalendarno-obrjadovõje pesni i zagovorõ* – 1981. Saransk.

Kirst (mdM *lazks*, mdE *kandolaz*; *laz* 'laud'; *kandoms* 'viima, kandma').

Kirst tuli mordva matusekommetes kasutusele 19. sajandil. 1783. aasta andmete järgi maeti surnud ilma kirstuta, kaseto-huga kaetult. Hiljem hakati kirstu puust õonestama (üks puu oli kirstuks, teine kaaneks). 19. sajandi lõpus tehti juba peaaegu igal pool kastitaolisi kirste. Kirstutegemisest jäänud laastud ja pilpad visati kalmistu lähedal olevasse prahihunnikusse. Samaara kubermangus nimetati seda kohta *štšepka lango* (mdEM *štšepka* 'laast', mdE *lango* 'pind, koht') – paika peeti inimestele ohtlikuks (*Haigus). Saraatovi kubermangu Petrovi maakonnas kingiti käterätik sellele, kes esimesena kirstu valmistama hakkas. Tavapäraselt pidi kirstutegemise ajal keegi sugulastest itkema.

Enne surnu kirstupanekut suitsutati kirstu, põhja pandi kaseoksad. Surnu kirstupaneku järel palus üks naistest kirstu peatsis seistes ja vaskmünti kraapides surnupesijate ja rietajate nimel surnut säilitada nende viljasaak, kari ja tervis. Kirstu pandi kaasa surnu lõigatud küüned (*Hing) ja mündid teise maailma jaoks.

Kirstu külgedele joonistati silmade kõrgusele söe või noaga kaks või neli akent (kaks ühele ja kaks teisele poole), et surnul oleks töötades valge. Pensa kubermangu mokšad tegid kirstule akna ja ukse, et surnu saaks välja vaadata ja ringi käia. Mõnikord tehti kirstule ka klaasitud aknad, kuna kirst oli surnu elamu teises ilmas. Uskumuse järgi elavad enesetapjad ettenähtud eluea lõpuni kirstus ja surevad uuesti õigel ajal.

Kirstu majast väljaviimise ajal kutsus vanem naine kõiki surnuid, kes matustest justkui osa võtsid, matuselistega koos majast lahkuma. Samuti puudutati kolm korda uksepiita, et vältida uut surma.

Kirjandus: UPTMN 7: 1. *Erzjanskije pritšitanija-platši* – 1972; 7: 2. *Mokšanskije pritšitanija* – 1979. Saransk; Zelenin, D. K. 1995. *Vozzrenije na založnõh pokoinikov u drugih narodov. Otšerki russkoi mifologii. Izbrannõje trudõ*. Moskva.

Kodu (mdM *kud*, mdE *kudo*).

Kodu on makrokosmose mudel: maja neli nurka on suunatud nelja ilmakaare poole; maailmaruumi kolme tasandiga (taevas, maa, põrgu) seostuvad katus (mdM *kud pr'a*, mdE *kudo pr'a*; *pr'a* 'pea'), palkidest eluruum (mdM *kud potma*, mdE *kudo potmo*, sõna-sõnalt – maja sisemus) ja kelder (mdM *sed'al*, mdE *mastoralks*; mdM *sed'* 'põrand' + *al* 'all', mdE *mastorks* 'põrand' + *alks* 'alus'). Tavandilauludes avardub kodu siseruum maailmaruumi suuruseks ja näiteks noorpaari samastatakse kuu ja päikesega. Müütides kujutatakse taevast paiknevat kodu akende kohal (*Taevas).

Kodu tajutakse üldjuhul dualistlikult: katus sümboliseerib taevast (meest) ja palkehitis maad (naist). Pulmaitkudes samastatakse mehe kodu teise ilma ja surmaga. Surnuitkudes nimetatakse kirstu koduks, kuhu pärast surma asub inimese keha, seetõttu tehti kirstule sarnaselt majaga aknad ja uks (*Kirst).

Ahi, pühasenurk, laud ja lävi olid kodu sakraalsed paigad. Kodu keskpunktiks oli laetala alune. Sinna istusid kosilased, püüdes võita pererahva ja majahaldja Kudava poolehoidu. Erinevatel majaosadel võisid olla erinevad haldjad: näiteks ehitisehaldjas mdE *Keren'*-*Šotškon'paz* ja ahjuema mdM *Pänakudava*, mdE *Kaštomava*. Korstna ja akna kaudu kontakteeruti jumalate ja esivanematega – neid kutsuti peole, nende poole pöörduti palvetega.

Maja ehitamisega olid seotud mitmed uskumused ja kombed. Maja tugevdamiseks pandi esimesse palgikorda tammepalk; et majas valitseks küllus, kaeti pärast kolmanda palgirea paigaldamist õue laud leiva-soola ja rahaga; samal eesmärgil pandi tulevase pühasenurga kohale raha ja kaevati sinna metsast toodud sipelgad. Uude majja kolimisel kutsuti endaga kaasa

majahaldjas Kudava, kelle auks keedeti mdM *od kudon' poza* 'uue kodu kali'. Soolaleivapeo ajal lasti majja kukk, keldrisse visati majahaldjale kana. Usuti, et esimesena uude majja sisenev kass võtab vastu seda kohta tabava esimese surma. Paika, kuhu kass pikali heidab, peeti parimaks voodikohaks. Halvaks endeks peeti seda, kui kass taganes ega tahtnud majja siseneda. Kui kass kadus kodust ära, usuti, et ta kaitses peremeest õnnetuse eest. Et Kudava aitaks rikastuda, kaeti uue elaniku majja kolimisel õue laud soola-leivaga, anniks seoti lauajalgade külge riiderivad.

Õnnetuste, kuradi ja nõidade vastu kaitses keldrisse maetud juurtega pihlakapuhmas, majas hoitav karu kolju, harud ülespidi asetatud tulehark ning üle plankaia riputatud volditud äärtega viisud. Õnnetuse vastu riputati seinale enne jaanipäeva korjatud rohukimp; enne kolmekuningapäeva joonistati söega akendele ja ustele ristid; vastlajärgsel esmaspäeval puudutas peremees esimest majja sisenejat ahjuroobiga.

Uuel aastal (1. (14.) jaanuar) pandi esimene majja siseneja istuma kasuka peale, et kari sigineks ja kanad hauduksid. Usuti, et kui uuel aastal siseneb esimesena "raske jalaga" inimene, on terve aasta halb, seetõttu sisenes "kerge jalaga" pererahvas majja esimesena.

Õne, heaolu ja külluse säilitamiseks kodus ei tohtinud pärast loojangut raha laenata (jäänud vaaseks), prügi välja viia (näitad kodu kuraditele), maja seinu üles raiuda (skandaalid), toas vilistada (rahapuudus) jne. Suure nädala esmaspäeval ei olnud kombeks külas käia, kuna see põhjustanuks karja hävimise. Usuti, et kui lind teeb räästa alla pesa, on see hea enne; kui pääsuke istub maja katusele, saab haige terveks. Üle läve teretamine tähendas hüvastijätku, lävel seismine oma elu lühendamist.

Unenägudes ennustas surma välk, majanurga vajumine, maja või ilma katuseeta maja nägemine, pööningule niiske mulla panemine, mesilaste majja tulemine. Ka unes majaehitamine oli halb enne.

Kirjandus: Paasonen, H. (koost.) *Mordwinische Volksdichtung*. IV. 1947. Helsinki; UPTMN 6: 1. *Erzjanskaja svadebnaja poezija* – 1972; 6: 2. *Mokšanskaja svadebnaja poezija* – 1975. Saransk; Devjatkina, T. P. 1995. *Tainõ snov*. Saransk.

Kohupiimapalvus (mdM *Mitškon' ozondoma*; mdM *mitškä* 'kohupiim', *ozondoms* 'palvetama').

Kolmandal päeval pärast lehma poegimist tegid mokšad kohupiima ja korraldasid palvuse, pöördudes näiteks *laudaema Kardazava poole palvega aidata lehmadel poegida. Samal ajal koputati laua ääres lusikaga neidudele vastu laupa. Palvuseks küpsetati kohupiimapirukaid (mdEM *kurgon'a*) ja kostitati nendega külaelanikke.

Kirjandus: Paasonen, H. (koost.) *Mordwinische Volksdichtung*. IV – 1947. Helsinki.

Kratt (mdM *kuigorož*; *kui* 'madu', *korož* 'öökull', *kuigor* 'kasetoht'; mdE *tr'amka*, *tr'amo*, *tir'amin'ge*, *tir'amka*; mdEM *tr'ams* 'toitma, kasvatama').

Kratt – kodukaitsja, varavedaja – oli vaid osades majapidamistes. Nižni-Novgorodi oblasti Lukojanovi, Šatkovi ja Smirnovi rajooni *tr'amka* oli demonlik olend. Kratt varastab peremehe jaoks naabritelt vilja, raha jmt. Seetõttu suhtuti kratti pidavasse perekonda vaenulikult. Uskumusjutud räägivad võõra krati varastamisest eriliste nõiasõnadega. Kratti hoiti majas või aidas ja teda toitis peremees.

Kratt nõuab pidevalt tööd ja täidab peremehe iga soovi. Ta teeb oma peremehe rikkaks, suurendab karja ja hoolitseb selle eest. *Kuigorožil* on imepärane töövõime: ühe ööga ehitab ta maja või lauda, künnab, külvab ja koristab põllu, valmistab sadu toite.

Kui peremees unustas kratile tööd anda, võis see hävitada kõik tehtu ja peremehe igaveseks maha jätta (või muutuda mingiks loomakeseks). Tüütust abilisest vabanemiseks andis peremees kratile võimatuid ülesandeid: liivast nõõri punumine, soo veest tühjendamine jne.

Krati saamiseks kasvatab peremees seitse aastat kukke, kes muneb kaks väikest muna, mida peremees ja perenaine hoiavad kaenla all kolm või kuus nädalat. Varianditi võib kratt kooruda punase kuke munast, öökulli esimesest munast või musta kana munast (sel juhul on *Kuigorož* must ja nähtamatu). Kratt võib olla linnu pea ja mao sabaga olend; kassike, kes mahutab oma

põsekottidesse kaks naela vilja või väikse inimese kuju võttev kanapoeg. See põidlapikkune kratike elab ahju all seitse aastat, kuni kasvab küünrapikkuseks ja kogub jõudu majaomaniku teenimiseks. Tavaliselt on *Kuigorož* pärast sündimist nähtamatu. Tenguševo rajooni šokšade *tr'amkad* ongi tavaliselt inimesekujulised, kuid võivad muutuda ka kanapoegadeks. Seejuures ei kooru nad munadest, vaid peremees kutsub neid kalmistul esimesel pimedal kevadööl. Neist on peaaegu võimatu vabaneda. Arvati, et *tr'amkad* söövad "naha" alt pudru ära. Muistendis pandi suurel usupühäl lauale puder. Kui majjakutsutud papi käsi läbi pudrupinna vajus, arvati, et poti on tühjaks söönud kratid. *Tr'amka* kohalolekule viitas ka korratu maja ja räpane laud. Kui kratti halvasti koheldi, laostas ta pererahva – tassis vara laiali, segas vilja sõnnikuga ja roojas tuppä või keset lauda.

Kirjandus: UPTMN 3: 1. *Mokšanskije skazki* – 1966; 10. *Legendō, predanija, bōlitški* – 1983. Saransk.

Kurat (mdM *Šaitan*, mdE *Šaitan*, *Šišma*, *Idemevs'*).

Šaitan on *peajumal Škabavazi (mdM) antipood, headuse vihkaja ja kurjade vaimude looja. Kurat on vana mütoloogiline olend, kes esines kassikaku, öökulli, metssea, nahkhiire ja kivi kujul, hilisemal ajal peeti teda surnute valitsejaks. Teda kujutatakse musta või tumepunasena, mis osutab demonlikule juhitamatu loomusele. Kuradil on 13 tütart (12 palavikku ja tuulerõuged), poegade arv on teadmata. Kuradi tütreid ei anna inimestele rahu. *Šaitani* loodud olevat mustad pilved, tugev tuul, torm ja pakane. Ta loovat vaime, kes saadavad inimestele ja loomadele haigusi, põllule usse ja rändtirtse. Tuulispaska on peetud kuradi meeoleu peegeldajaks.

Kuradi päritolu seletati erinevalt. Samaara kubermangu ersade ettekujutuses tekkis *Šaitan* päikesejumal Tšipazi (mdE) vihaga sülitatud süljelärakast ja tema kepilöögist. Kurat aitas Tšipazil luua maailma merepõhjast toodud liivast. Kõrkuse tõttu ei täitnud *Šaitan* täpselt Tšipazi käske, mispeale päikesejumal ta ära needis ja saatis merepõhja alla pörguhauda, et kurat seal igavesti istuks ja piinleks.

Simbirski ja Pensa kubermangu mordvalaste müüdi järgi palunud kurat Tšipazil puhata, kuna tema nooremana tahaks

valitseda nende kahe loodud maailma üle. Tšipaz needis ta selle eest ära ja ajas maa alla. Kurat vihastas seejärel Tšipazi peale ja temast sai kõige hea vaenlane.

Mokša müütide järgi lõi Škabavaz kuradi eelkõige enda abiliseks. Kui Šaitan pöördus oma looja vastu, kihutas peajumal ta taevasest eluasemest maa peale, kus kuradi elukohaks said vanad veskid, seppajad, soised alad, ristteed jms paigad.

Müütides poeb Šaitan maona puuõõnde ning matkib sealt äikesejumal Pur'ginepazi (mdE), kes ta karistuseks tapab. Tapetud kuradi veri löövat leegitsema ja tema pelgupaik süttivat põlema, seetõttu oli äikese ajal keelatud kuradi nime nimetada. Et välku mitte ligi tõmmata, öeldi harilikult *need* või *teised* (*tonat, nonat*).

Kurat on *Ange pat'ai võrdväärne vastane, kes võitleb temaga igeversti. Müütide järgi süütavad nii Šaitan ja kui Ange pat'ai kahte kõva kivi vastamisi hõõrudes tule. Kurat kasutab selleks maast leitud kive, Ange pat'ai aga oma isa Tšipazi tulerauda ja poja Niškepazi tulekivi. Süüdatud tule tõttu kasvab iga päev nii heade kui ka kurjade vaimude arv, vastavalt sellele, kuidas suureneb inimeste, loomade ja taimede hulk.

Muistendites sunnib kurat inimest humalat kasvatama ning õpetab teda kalja, mõdu ja veini valmistama. Šaitani poolt üles ässitatud inimesed tapavad Niškepazi (mdE). Uskumuse järgi püüab kurat saada inimese hinge oma valdusse. Arvatakse, et nõiad on oma hinge kuradile müünud, kes vastutasuks aitavat neid nõidumisel. Kurat ahvatleb inimesi enesetapule.

Terjuhanide ning osade Nižni Novgorodi ja Simbirski kubermangu ersade pärimuse kohaselt lõi kurat koos Tšipaziga esimese *inimese (mdEM *loman'*). Algselt oli inimene üleni kaetud küüntele sarnaneva nahaga. Tigidusest püüdis Šaitan igati ära rikkuda kõike peajumala loodut. Peajumala äraolekul tuli kurat paradiisi väravate juurde ning tungis koera pettes paradiisi. Ta sülitas täis kogu inimese keha, välja arvatud sõrme- ja varbaotsad. Škabavazil ei õnnestunud kuradi sülge eemaldada ja ta oli sunnitud inimese pahupidi pöörama.

Muinasjuttude järgi puges kurat inimese sisse, mispeale inimene haigestus. Kuradi lahkumiseni oli haiget võimatu ravida. Šaitan põhjustab inimestele alati ebameeldivusi ja meelitab neid paha peale. Kõik inimeses peituv halb usuti tulevat saatanast. Harilikult eksitab ja hirmutab karvane, saba ja sarvedega ku-

rat purjus inimesi – tuleb neile mahajäetud sepapaja juures või inimeste hukkamispaigas vastu.

Kui kalavõrk lastakse esimest korda vette palvet lugemata, tulevat kurat antropomorfsena kaldale ootama, kas talle visatakse kalu. Kui seda ei tehta, peletab ta plaksutades ja vilistades kõik kalad minema.

Kurat kimbutas inimesi südaööst esimese kukelauluni ning keskpäeval – siis ei mindud teele. Kaitsmaks kodu kuradi eest, käidi lihavõtteööl kolm korda leiva ja küünlaga ümber maja. Kolmekuningapäeval joonistati söega akendele ja ustele ristid ning käidi hobusega sõitmas, sest uskumuse järgi pidi see murdma kuradi jalad. Öhtune tuletegemine pidi aga kuradi jalgu kõrvetama.

Tänini esineb kuradi nimi armumaagias, ennustustes ja sajatustes. Näiteks nõelaga sõrme torgates üteldi: “Pistku saatana südamesse (mdM *Šaitan sedis pezolet*)!”

Kirjandus: Melnikov, P. I. 1981. *Otšerki mordvõ*. Saransk; Maskajev, A. I. 1964. *Mordovskaja narodnaja epitšeskaja pesnja*. Saransk; UPTMN 10. *Legendõ, predanija, bölitški* – 1983. Saransk.

Kuu (mdEM *kov* ‘kuu, kuusirp’).

Müütilistes lauludes laskub kuu maailmapuu *kelu* tippu (*Kask) ja valgustab maailma. Kuud kujutati noormehe ja päikest neiuna. Tavaliselt esinevad nad koos – alguses pöördutakse palvustes päiksejumal mdE *Tšipazi*, siis kuujumal mdE *Kovpazi* poole. Pulmalauludes peegeldub kangelaste seos taevakehade liikumisega: peigmehe kuklas särab kuu ja laubal päike.

Kuuplekkide tekke seletusmuistendi mokša versioonis ei lubanud peajumal Škai kuu poole kaua vaadata. Keelu rikkujal, Ivan Predtetšal võttis Škai pea maha. Tänapäevani võime näha teda seismas kuu peal Škai laua juures.

Uppumissurmale määratud inimesed näevad just kuuvalgel tavaliselt valgetes riietes vee-ema Ved’avat. Kuud kasutasid ennustamisel nõiad. Kuuvarjutust peeti maailmalõpu endeks.

Kuu austamine peegeldub ka argielus: ersa naised tikkisid puusapõllele poolkuu mustri; kuu või päikese soosingu saavutamiseks kanti valget ja punast rätikut; punane värv domineeris naisterõivaste mustrites.

Kuu ja kuufaasid (mdEM *od kov pr'a* 'noorkuu', mdEM *maštō kov* 'kahanev kuu'; mdE *peškse kov*, mdM *pāšks'ä kov* 'täiskuu') on seotud erinevate uskumuste, keeldude ja maagilise tegevusega. Kahaneva kuu ajal hoiduti külvamisest ja juurviljade istutamisest, ei alustatud uusi töid, ei lõigatud juukseid (kuu võib ära võtta elujõu, võivad tekkida peavalud). Kahanev kuu oli soodus hambavalu ja soolatüügaste ravimiseks: haigus kadus koos kuuga. Noore kuu nägemine oli hea enne igasuguste tööde alustamisel. Kuuga seostati ka ühiskondlikke muutusi: lihavõtteelisel ööl paistev kuu ennustas õnnetusi või sõda.

Kuuga seoses tähtsustati mõisteid mdM *vid'ä* 'parem' ja mdM *herži* 'vasak' (*Ingel), mida mokšad ja ersad mõistsid ja tõlgendasid erinevalt: mokšadel tähendas kuu nägemine enda ees või endast vasakul õnnetust, endast paremal edukust terveks kuuks, ersadel aga vastupidi.

Kuu järgi ennustati ka ilma: noorkuu – selge ilm; selgelt nähtavad plekid kuu peal – tuul; kahvatu kuu või ring ümber kuu – vihm, torm. Hallid või sinakad ringid ja sambad kuu läheduses ennustasid külma ilma. Pandi tähele, et esimest lund sajab noorkuu ajal.

Noore kuu unes nägemine tähendab peatset surma.

Kirjandus: UPTMN 6: 2. *Mokšanskaja svadebnaja poezija* – 1975. Saransk; Devjatkina, T. P. (koost.) 1994. *Narodnõje primetõ mordvõ (mokši i erzi)*. Saransk.

Kuuema (mdEM *Kovava*; *kov* 'kuu, poolkuu', *ava* 'naine, ema').

Rahvaluules esineb *Kovava* tavaliselt koos päikesega, kuid päikesega võrreldes on kuuema austamine tagasihoidlikum, peegeldudes peamiselt erinevates *kuuga seotud keeldudes.

Kuuema kontrollib aega – ta näeb kõike, mis toimub maa peal. *Kovavast* sõltub mingil määral inimeste tervis, seetõttu korraldati tema auks palvusi.

Kovava mees on mdM *Kovat'a*, mdE *Kovpaz*.

Kägu (mdM *kuku*, mdE *kuko*).

Kägu on rahvusvaheliselt tuntud endelind. Käona kujutatakse ka *metsaema *Vir'avat*. Kalendrilauludes, eeskätt jõulu- ja kevadlauludes räägitakse käo tekkimisest. Suur lind (mdE *Ine*

Narmun' või *Pokš Ved' Narmun'* ('suur veelind') teeb laiale põllule tüdruku juustest pesa, muneb kolm muna ja haub välja kolm linnupoega: ööbiku, käo ja lõokese. Kägu koorub tavaliselt esimesest või teisest munast. Teise versiooni kohaselt toob käo ilmale teder/tundmatu lind, kes teeb pesa esimese metsatuka esimese puu esimesele oksale, haub kolm muna, millest kooruvad kolm linnupoega: kägu, ööbik ja värvuke (*viren' narmonn'at'*). Kägu kukub esimesel puul, esimesel oksal, esimesel pungal, esimesel lehel. Käo välimus on mütologiseeritud: kevadlauludes on ta täpiline, punaste saabaste, kuldse noka ja siidist tutiga.

Käost pidi saama kodulind, kuid kuna ta jättis täitmata oma lubaduse muneda *Ange pat'ai soovi kohaselt iga päev kolm muna, siis aeti ta inimeste juurest ära metsa. Täitmata lubaduse märgiks muutis Ange pat'ai käo munad täpiliseks ja käskis tal muneda võõrastesse pesadesse. Sellest ajast peale kukub kägu nukralt metsas, igatsedes inimese elamu järele.

Teise uskumuse järgi on käod surnult sündinud lapsed. Seetõttu ei lubatud kägu tappa, sest muidu tapaksid lapse. Ka nimeta surnud lapsed muutusid kägudeks.

Käo kukkumise järgi ennustatakse eluea pikkust, pöördudes linnu poole küsimusega: "Kägu, kägu, mitu aastat ma elan?" Mõnikord küsisid tüdrukud käolt, mitu suve on jäänud pruudiks saamiseni (*Kuku, mz'ara kizot il'ads' r'vaks lisemazon?*).

Erinevad ended ja uskumused on seotud käo esimese kukkumisega: kui kuuled kukkumist paremalt poolt, siis oled järgmise kevadise käokukkumiseni jõukas; kui vasakult, siis ootab nälgi. Käo kukkumise kuulmine ida poolt oli hea enne (hea viljasaak), lääne poolt halb enne (tüdrukute surm), lõuna poolt kukkumise kuulmine ennustas poiste sündimist. Sage kukkumine ei ennustanud head, kuigi ilmaendena lubas selget päeva. Käo kukkumine kuivanud puul tähendas külma. Kui kukkumist kuuldi lõikuse ajal, pidi kuulja pöörduma näoga hääle poole, siis ei valutanud tal kurk järgmise lõikuseni. Sügisene käo kukkumine ennustas pikka ja sooja kevadet. Peetripäevast lõpetas kägu kukkumise, seetõttu peeti käo kukkumist pärast peetripäeva halvaks endeks.

Kirjandus: UPTMN 7: 3. *Kalendarno-obrjadovõje pesni i zagovorõ* – 1981. Saransk.

Külaema (mdEM *Vel'ava*; *vele* 'küla', *ava* 'naine, ema').

Vel'ava on küla hoidja ja kaitsja, kes on seotud küla ammu surnud rajajatega. Külaema elab kuskil külas (täpne koht on teadmata), tema välimuse kohta puuduvad andmed – teda on peetud sugukonna kaitsja *talueema Jurhtava sarnaseks. Usuti, et kui külaema vihastada, võib ta kätte maksta.

Vel'ava mees on mdM *Velen' ot's'un'ä* (*ot's'u* 'suur', *velen' ot's'un'ä* 'külavanem') või *Vel'ata*. Rahvalaulus otsivad külaelanikud külaema meest. Linastes riietes *Vel'ata* on aga läinud suure jääraku veerele külale sajatusi külvama, et vili ja loomad ei kasvaks.

Külaemale oli pühendatud *külalpalvus mdEM *Velen' ozks*, kus ohverdati pehme karvaline lammas või härg. Palvusel paluti tervist ning külale kaitset taudide, kurjade inimeste ja tule eest. *Vel'ava* poole pöördui teistegi palvuste ajal (**Avan' poza*, **Baban' kaša*).

Kirjandus: UPTMN 7: 3. *Kalendarno-obrjadovõje pesni i zagovorõ* – 1981. Saransk.

Külalpalvus (mdEM *Velen' ozks*; *vele* 'küla', *ozks* 'palvus, palvuspüha').

Kolmepäevane *Velen' ozks* algas peetripäeval (29. juuni (12. juuli)). Külalpalvusest võttis osa kogu külarahvas – nii mehed, naised kui ka lapsed. Esimesel päeval ohverdati härg, teisel päeval vasikas. Valmistati kalja (md *poza*). Kahel esimesel päeval paluti peajumalalt Škailt külarahvale tervist ja head viljasaaki, kolmandal päeval tervist nekrutitele. Pärast palvust ei mindud hilisõhtuni koju. Selleks päevaks oli alles hoitud kaljatünn ja keedeti putru. Vanemad inimesed jõid kalja ning noored mängisid. Lõbusas jooksumängus *t's'ukoron' las'ftema* (mdM *t's'ukor* 'hirsikakk', *las'koms* 'jooksma') anti ühele jooksjale hirsikakk ning teine pidi talle järele jõudma ja kaku tema käest ära võtma.

Kirjandus: Jevsevjev, M. E. 1966. *Izbrannõje trudõ*, 5. *Mordovskaja svadba*. Saransk.

Külmataat, Pakasejumal (mdM *Kel'mä at'a*, mdE *At'apaz*; mdEM *at'a* 'ätt, mees'; mdEM *kel'me* 'kül, pakane'; mdE *paz* 'jumal').

Külmataat on oma olemuselt ambivalentne: ta võib olla nii kuri kui ka hea. *Kel'mä at'a* elab jäämajas, tema lemmikkoht on korstna taga. Muinasjuttudes püüab külmataat tehtud kurja eest (külmetatud viljasaak) heaga tasuda.

Pakasejumalat kummardatakse vaikselt neljapäeval; tema poolehoidu võitmiseks pannakse aknalauale jahukisselli ning palutakse mitte hävitada vilja ega külmetada inimesi.

Kirjandus: Mainof, W. 1889. Les restes de la mythologie Mordvine. *Journal de la Societe Finno-Ougrienne* V. Helsingi; UPTMN 3: 1. *Mokšanskije skazki* – 1966. Saransk.

Küünal (mdEM *štatol*).

Igal kogukonnal (keskmiselt 10–30 peret ühest suguvõsast) oli kaks, hilisemal ajal üks omavalmistatud tõmpi suhkrupead meenutav vahast hõimuküünal. M. Jevsevjev ei oska küünla päritolu aja ja koha kohta midagi täpsemalt ütelda. Varasemal ajal kasutati rohkem nn keremeti ehk palvuseküünalt (mdM *keremed' štatol* – *keremet'* 'palvuskohat'). Ersad süütasid oma esiisade küünla (mdE *at'an' štatol*) esimesel lihavõttepühal. Küünal sümboliseeris elu, hõimu ja viljakust. Umbes poole meetri kõrguse küünla keskele seoti tavaliselt valge rätik. Pärast 20–30 minutit kestnud palvust lisati küünlale tema suuruse säilitamiseks vahatükikesi. Hiljuti mehele läinud tüdrukud kinkisid küünlale (st sidusid küünla ümber) valge rätiku.

Kogukonna liikmed hoidsid küünalt kordamööda aastaringelt aidas erilises jalakakoorest tehtud korvis – tuppa toodi see alles enne palvust. Püha küünal süüutati kord aastas palvuspäeval. Muul ajal ei tohtinud teda vaadata ega puudutada. Küünla rahu rikkumine muul ajal võis tõmmata küünla viha süüdlase või ka terve kogukonna peale.

Suur küünlapalvus viidi läbi teisel suvistepühal või esimesel lihavõttepühade järgsel pühapäeval selles majas, kus küünalt hoiti. Mõnes külas tohtisid küünlapalvusel viibida vaid naised. Enne palvust kummardati küünlale kolm korda. Vanem naine

alustas palvust teatega, et tavand viiakse läbi küünla auks ning pöördus kogukonna nimel küünla poole palvega anda inimestele tervist, head viljasaaki ja loomade sigivust, samuti kaitsta kodu tulekahjude ja muude õnnetuste eest. Pärast palvuse lõppu kummardasid kohalolijad uuesti ja suudlesid küünalt. Mehed kõrvetasid küünlaleegiga juukseid laubal, naised aga meelekohal.

Palvuse läbiviijale anti raha ja kangatükke. Palvuse juht mässis iga riidetüki mitu korda ümber küünla ja palus iga palvusel osaleja nimel küünlalt erinevaid hüvesid. Pärast palvust kustutati küünal kaljaga ja istuti sööma. Enne loojangut viidi küünal järgmisse majja hoiule. Küünla teise majja viimisel ratsutati kaksiratsa hobuseid kujutavatel ehitud keppidel.

Kepid, millega väravatele koputades inimesi palvusele oli kutsutud, visati jökke või tiiki. Põhja vajunud keppi peeti halvaks endeks.

Kirikuküünlaid kasutati pulma- ja matusekombestikus ning ravimisel. Kalmistul põletatud küünla tükiga raviti hambavalu. Kaitsmaks kodu tulekahju ja muu õnnetuse eest käidi lihavõtte-laupäeva öösel küünla, leiva ja ikooniga kogu maja läbi.

Kirjandus: Jevsevjev, M. E. 1966. *Izbrannõje trudõ*, 5. *Mordovskaja svadba*. Saransk.

Mordva mütoloogia

Tatjana Devjatkina

<http://www.folklore.ee/ri/pubte/ee/sator/sator8/>

ISBN 978-9949-490-16-5

Tartu 2012

Trükiis ilmunud: Tatjana Devjatkina. Mordva mütoloogia.
SATOR 8. Tartu 2008

Tõlge: Irina Orehhova, Nikolay Kuznetsov

Toimetanud: Mare Kõiva, Kadi Sarv

Küljendus: Liisa Vesik

Kujundus: Andres Kuperjanov

Kaanepilt: Juri Dõrin "Uneskõndija"

HTML: Diana Kahre

Originaal:

Tatjana Devjatkina *Mifologia Mordvõ*

Saransk: Krasnõi Oktjabr 1998

Sarjas Sator 2008. a ilmunud eestikeelset trükist toetas
Eesti Hõimurahvaste Programm, Tartu Ülikooli Paul Ariste
soomeugri põlisrahvaste keskus, EKM FO, SF 0030181s08

E-raamatu valmimist toetas: EKRM04-29 Eesti keele,
kultuuri ja folkloori kasutusala laiendamine ja folkloori
tutvustamine elektroonilistel infokandjatel.

© 2012 EKM FO rahvausundi ja meedia töörühm, EKM Teaduskirjastus